

## Zitierhinweis

Raška, Jakub: Rezension über: Milan Hlavačka / Pavel Cibulka, Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudýcha instrumentária řešení, Praha: Nakladatelství Historický ústav, 2014, in: Český časopis historický, 2015, 1, S. 193-196, DOI: 10.15463/rec.1189733367

# český časopis historický

## copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

z regionálních dějin druhého největšího českého města (evidentní je to kupř. v kapitole Milana Metličky *Pravěk a raný středověk*).

První díl Dějin města Plzně představuje zásadní počín nejen pro poznání historie západočeské metropole, ale i celých západních Čech. Počin o to obdivuhodnější, že je dílem de facto půl čtvrtého roku práce. Nesnaží se o dogmatické zatlačení Bělohávkových Dějin Plzně do pozadí, nýbrž na ně tvůrčím způsobem navazuje. Svou úrovní první díl současně nastavuje vysoké nároky autorům dvou proponovaných pokračování. Lze jen doufat, že se stejným zdarem zhostí nejen minimálně prozkoumaného předběžného období, ale zejména obtížné interpretace etapy po roce 1948, která dosud nebyla synteticky zpracována.

Jan Lhoták

Milan HLAVAČKA – Pavel CIBULKA et alii

***Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén.***

***Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení***

Praha, Nakladatelství Historický ústav 2014, 624 s., ISBN 978-80-7286-225-2.

Je vždy sympatické, když dnešní historik tématem svého výzkumu reaguje na problémy soudobého světa, i když tím riskuje, že opustí bezpečnou půdu ryze akademických diskusí. Dnes se do zorného pole sociálních vědců začínají dostávat kořeny a dopady světové finanční krize z roku 2008, která otřásla liberálním konsenzem nastoleným po roce 1989. Sociální problémy způsobené ekonomickou krizí přinutily mnoho historiků k „navrácení se“ ke zkoumání sociálních kontroverzí v dějinách a na druhé straně koncepcí, které si kladly za úkol tyto střety neutralizovat. V kontextu české historiografie je však tento vývoj poněkud zpomalený.

Kniha, která je předmětem této recenze, si ale chce všimnout právě sociálních kontroverzí a prostředků na jejich neutralizaci. Dvojice editorů z Historického ústavu Akademie věd ČR, Milan Hlavačka a Pavel Cibulka, si klade za úkol reagovat odborným výzkumem na „nynější ekonomickou a sociální krizi, včetně krize sociálního státu“ a „upozornit na modely řešení chudoby“ v dějinách. Knihu tvoří celkem dvacet osm příspěvků od dvaceti devíti autorů, z toho důvodu ji není možné pojmut jako uzavřený celek, spíše se jedná o jednotlivé případové studie, které kromě tématu chudoby či chudinství postrádají společného jmenovatele. Přesto se pokusme upozornit na nejdůležitější metodologické a tematické trajektorie, které se mohou stát inspirací pro další výzkum.

Převážná část příspěvků je zakotvena v dlouhém 19. století, přičemž většina autorů pracuje s paradigmatickým modernizace, jejíž počátek shodně spatřují v době osvícenského absolutismu, kdy se poprvé staly koncepce řešení masové chudoby předmětem politiky státního aparátu. Pro modernizaci chudinské péče spatřuje ve své studii například Milan Hlavačka jako určující procesy disciplinace a pedagogizace chudých namísto tradiční a jen zdánlivě paradoxní dvojice represe a milosrdenství. Antonie Doležalová ve svém přehledovém příspěvku proces modernizace a institucionalizace chudinské péče, jak si můžeme mezi řádky domyslet, vnímá kriticky: „Chudinství se zmocnila racionální věda, křesťanské milo-

srdenství bylo nahrazeno fiskálním počtářstvím,“ (s. 67) přičemž na následujících stranách svůj pohled ještě vyostřuje: „Naopak je jisté, že státní a státem podporovaná řešení potlačují individuální solidaritu a pomoc“ (s. 79). Tato proklamace (zde bez další argumentace či odkazu) je však nanejvýš problematická, jelikož autorka svůj výpad z říše ideologií vydává za empirický – a tedy i vědecký – fakt. Podobnou výpovědní hodnotu by měl například názor, že díky státní garanci určité životní úrovně si člověk může dovolit rozvíjet své sociální kontakty namísto vypjatého pracovního nasazení, což v důsledku rozvíjí společenskou solidaritu. Jaký by byl rozdíl ve výpovědní hodnotě těchto dvou proti sobě stojících tvrzení? Pochopitelně žádný. Již Max Weber doporučoval akademikům důsledně rozlišovat mezi empirií a vlastním hodnocením posvěceným akademickou autoritou.<sup>1</sup>

Jako poctivější přístup se mi jeví „vyložení karet“ Pavla Kladiwy, který v příspěvku o rakouském sociálnědemokratickém novináři Maxi Winterovi otevřeně přiznává, když si vybírá mezi konfliktuálním a konsenzuálním vývojem dělnické otázky v 19. a 20. století. Jeho „stanovisko má pak blíže ke konfrontačnímu modelu a ‚třídnímu‘ náhledu na věc“ (s. 144).

Dotknutí se dělnické problematiky nás přivádí k hlubšímu prozkoumání tematických okruhů. Podtitul knihy říká, že čtenář tu nalezne dobové koncepce řešení masové chudoby „shora“ i „zdola“. Drtivá většina studií sleduje především koncepcce „shora“: tedy církevní, vědecká, soukromá (filantropické akce jedinců či dobročinných spolků), obecní, popřípadě státní „instrumentária řešení“. Velká část příspěvků je věnována chudinské péči v kontextu mikrokosmů měst a maloměst. Zde si zaslouží zmínku především Milan Řepa, který dobře spojuje práci s normativními prameny i příklady ze sociální praxe chudinské péče na Moravě v liberální éře rakouského mocnářství. Jako metodologicky zajímavým a dobře zvládnutým kompromisem pohledů „shora“ i „zdola“ se mi jeví studie Jiřího Šouši a Jiřího Štaifa, kteří pojímají sociální otázku konce 19. století jako střet legitimních zájmů a koncepcí státu, podnikatelů a dělníků.

Strategie boje proti chudobě v podobě kolektivní činnosti chudých je v knize zastoupena již méně. Model modernizace Hanse Ulricha Wehlera, zde jeho šestý bod – institucionalizaci konfliktů, si pro svou perspektivu vybral Stanislav Knob v článku o konfliktech mezi prací a kapitálem, respektive mezi dělníky, podnikateli a státem od sedmdesátých let 19. století do roku 1918. Škoda, že zrovna tato důležitá studie vyšla téměř bez poznámek a hlubšího vhledu do problematiky. Pavel Bek se věnuje dvěma na sobě nezávislým systémům pojištění dělníků, tedy podnikatelskému a dělnickému, v Rothschildově podniku Severní dráha císaře Ferdinanda. Situaci dělníků na Slovensku v turbulentních letech 1938–1948 zkoumá pak slovenský historik Miroslav Sabol.

Jiný zajímavý příklad kolektivní strategie chudých, tentokrát nekonfrontační, poskytuje Sixtus Bolom-Kotari v prosopografické studii o několika evangelických rodech v průběhu dlouhého 19. století. Jejich zbraní proti chudobě byla podle autora sociální síť rozvětvených a vzájemně propojených rodin, která bránila pádu na absolutní sociální dno.

---

1 Max WEBER, *Smysl „hodnotové neutrality“ v sociologických a ekonomických vědách*, in: TÝŽ, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009, s. 64–207.

Z toho důvodu – pokračuje Bolom-Kotari ve své argumentaci – moderní termín sociální slabost, který v sobě zahrnuje jak hmotnou, tak sociální chudobu člověka, pro evangelické faráře 19. století neplatí, i když žili v trvalé hmotné nouzi.

Příklady „individuální strategie chudých“ jsou zastoupeny především studii badatelů, kteří se věnují ranému novověku, kde se stále (a tato kniha to potvrzuje) jeví být dominantní paradigmatem kulturní antropologie. Zde bych vyzvedl především příspěvek Pavla Matlase, který přesvědčivě ukazuje, že pramenný důraz na sociální praxi namísto studia úzké výšece normativních pramenů umožňuje revidovat dlouho tradované „pravdy“ i moderní hyperteoretické koncepty. Matlas konkrétně polemizuje s tezí historika Roberta Jüttheho o chudinské péči raně novověkého panství jako nástroji prosazování disciplinace do každodennosti neprivilegovaných vrstev. Příklad špitálů dvou jihočeských dominií Třeboň a Hluboká nad Vltavou naopak ukazuje, že panoval velký rozpor mezi deklarovanými kritérii přijetí do špitálu (zbožnost, pracovitost) a charakteristikami osob skutečně přijatých. Největší šanci na přijetí měli ti žadatelé, kteří byli schopni alespoň zčásti své pobývání ve špitále financovat. To je také podle Matlase jeden z hlavních důvodů, proč chudinská péče nemohla na neprivilegované vrstvy působit takovou symbolickou silou.

Chudinská politika je dále v knize některými badateli nazírána z perspektivy weberianského konceptu legitimizace panství, jak můžeme sledovat například v příspěvku Ivany Madlové, která sleduje filantropickou činnost hraběte Františka Antonína Thuna na jeho děčínském panství, přičemž se plodně ptá po úloze „aristokratického paternalismu v kontextu liberalizace a modernizace společnosti“ (s. 256) a osobních motivacích šlechtice při charitativní činnosti. Proti konceptu Elke Schlenkrich, která vnímá šlechtický paternalismus jako úsilí o disciplinaci a sociální kontrolu poddaných a zachování svého privilegovaného postavení, Madlová naopak staví postavu šlechtice-filantropa. Dalším příkladem je studie právního historika Jaromíra Tauchena o legislativní pomoci chudým v protektorátu Čechy a Morava. Autor spatřuje v proklamovaných zárukách řešení masové chudoby namísto „sobeckého kapitalismu“ jednu z hlavních legitimizací protektorátního správního aparátu.

Jako negativní rys této kolektivní monografie vnímám absenci bilanční studie, která by plnila funkci svorky jednotlivých badatelských témat a perspektiv. Tím kniha porušuje pravidla žánru kolektivní monografie. Dalším tradičním nedostatkem konferenčních publikací je různá úroveň příspěvků – vedle skvělých příspěvků je naopak u některých patrné, že jsou pouhým „pel-melem“ různých jiných studií autora, někde zase úplně chybí poznámkový aparát. Pokračovat nadále v kritice tímto směrem by však bylo banální. Jako problematické vnímám rovněž lehce paternalistické vyznění knihy. Chceme-li však sociální konflikt či dokonce třídní boj vytěsnit z dějin evropské modernizace, znamená to, že nic takového neexistovalo? Neměli bychom se spíše namísto rozpačitého mlčení snažit o jejich reflektované zkoumání?

Knihy není uzavřeným celkem, jedná se spíše o velmi pestré nabídku různých cest, jakými se může výzkum ubírat. Jedna z možných perspektiv se zdá být v dalším propojování výzkumných perspektiv normotvorné činnosti „centra“ (státu apod.) a lokální sociální praxe. Dále by historická věda mohla více propojovat pohledy objektů i subjektů řešení chudinské/sociální otázky z perspektivy jakéhosi sociálního vyjednávání či více zo-

hlednit genderový aspekt chudoby, o což se ostatně již některé příspěvky v knize snaží. Co se mi však jeví být ještě zásadnější, je proměna diskurzu o chudém v rámci dlouhého 19. století. Více badatelů v knize narazilo na proměnu, v rámci které se z „vaganta“ či „tuláka“ konce 18. století stala ke konci 19. století „osoba práce se štítící“. Jak je možné, že se práce a schopnost pracovat stala během 19. století takovou hodnotou? Může za to josefinismus svým důrazem na výchovu poddaného milujícího práci, či tu spíše hrají roli neosobní proměny socioekonomické „základny“, které v důsledku pohybují i reprezentacemi práce v kultuře?

To by však znamenalo vzkřísit v české historiografii jedno z „polozapomenutých“ paradigmat: dějiny práce, jež je s výzkumem chudoby v těsném sousedství. Tato kniha je rozhodně dobrým začátkem.

Jakub Raška

Kateřina TUČKOVÁ a kol.

***Fabrika. Příběh textilních baronů z moravského Manchesteru***

Brno, Moravská galerie – nakladatelství Host 2014, 224 s.,

ISBN 978-80-7027-278-7 (MG), ISBN 978-80-7491-479-9 (Host).

Výstava „Brno — moravský Manchester“ s podtitulem „250 let metropole textilního průmyslu“, konaná na přelomu let 2014 a 2015 v Moravské galerii, představuje publiku středoevropský fenomén, kterému se přezdívalo pro vysoce kvalitní vlnářskou produkci moravský, rakouský, později československý Manchester. Ukazuje urbanistické proměny Brna související s budováním textilního průmyslu, nejdůležitější továrny a jejich majitele (Offermann, Redlich, Löw-Beer, Stiassni atd.).

U příležitosti výstavy vyšla publikace vyprávějící příběh pěti generací fabrikantského rodu Johanna Heinricha Offermanna. Ten přišel do Brna roku 1776 z Porýní spolu s dalšími evangelíky jako chudý vlnářský odborník. Zanedlouho však založil manufakturu a stal se jedním z předních představitelů „moravského Manchesteru“. Rodinná historie je branou do světa brněnské protestantské a částečně židovské podnikatelské komunity. Celý projekt má dle úvodu publikace za cíl ukázat, jak úzce souvisejí kořeny identity současného Brna s rozvojem textilnictví.

Organizátoři projektu se rozhodli zpřístupnit v podstatě neznámé téma široké veřejnosti co nejpřitažlivější formou.<sup>1</sup> Oslovili spisovatelku (držitelku ocenění Magnesias Lite-

1 Dosavadní historická produkce čítá mj. práce František MAINUŠ, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*, Praha 1960 či Bedřich ŠINDELÁŘ, *Stávka dělníků v Köffilerově manufaktuře v Brně na jaře 1786*, Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, s. 15–22; nověji pak přehledové publikace Jan JANÁK (ed.), *Dějiny Moravy*, III/1. Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918 (= Vlastivěda moravská, Země a lid, Nová řada, sv. VII.), Brno 1999 a Bohumír SMUTNÝ, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno 2012. Ze zásadních titulů, které v seznamu použité literatury chybějí, pak upozorňuji na díla Hermana Freudenbergera *Lost Momentum. Austrian Economic Development 1750s–1830s*,